

Zvídavý jezuita o Horní Lužici. Drobný příspěvek k cestovním zprávám a obrazům druhého*

Jan Zdichynec

AN INQUISITIVE JESUIT WRITING ABOUT UPPER LUSATIA.

A BRIEF NOTE ON SOME TRAVEL REPORTS AND IMAGES OF THE OTHER

Based on a passage from Manuscript No. 9350 of the Austrian National Library, which, to the author's knowledge, has not yet attracted scholarly attention, the paper deals with an interesting description of Upper Lusatia, which probably originated in the second half of the 17th century and offers some remarkable insights into the religious and cultural situation in this region.

KEYWORDS:

Upper Lusatia; 17th century; travel reports; religious conditions; Catholics; Lutherans

Téma cestování, cestopisů a širěji pojatých cestovních zpráv a deníků přitahuje pozornost evropské i české historiografie již řadu desetiletí. České bádání dlouho určovaly spíše literárněvědné studie věnované česky psaným cestopisům hlavně z doby humanistické — v této souvislosti stojí za zmínku recentní komentovaná edice Markéty Melounové a Hany Bočkové věnovaná asi vůbec nejslavnějšímu českému cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic.¹ Na latinské texty vážící se k cestování se v poslední době zaměřil Ondřej Podavka, který využil pozoruhodného deníku Zdeňka Brtnického z Valdštejna.² Jaroslav Pánek představil „logistické“ zázemí cest a uvedl do bádání jiné než literární prameny³ a dále se na mnoha místech a v rozmanitých souvislostech zabýval též obrazy, jež u cestovatelů — a také u vzdělanějších čtenářů v Evropě — spoluutvářela slavná Münsterova kosmografie a její různé jazykové verze.⁴

* Tato práce vznikla za podpory projektu *Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě*, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

- 1 Markéta MELOUNOVÁ — Hana BOČKOVÁ (edd.), *Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic. Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu I-II*, Česká knižnice 91/I-II, Brno 2017.
- 2 Ondřej PODOVKA, *Zdeněk Brtnický z Valdštejna. Učený šlechtic a jeho deník z cest*, Praha 2018.
- 3 Jaroslav PÁNEK, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, České Budějovice 2003.
- 4 Za všechny stati a obecněji TÝŽ, *A New Image of the World at the Beginning of Modern Times: European Humanist Sebastian Münster and his Cosmographia*, Comenius. Journal of Euro-American civilization 5, 2018, č. 1, s. 9-28, k obrazu vedlejších zemí Koruny české TÝŽ, *Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století*, in: Luděk Březina — Jana Konvičná — Jan Zdichynec (edd.), *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám profesorky Lenky Bobkové*, Praha 2006, s. 585-598.

Nelze opomenout teoretičtější úvahy o „obrazu druhého“ Lucie Storchové nebo nedávno zesnulé Ludi Klusákové.⁵ Badatelé se často zaměřují na obrazy, které si cestující obyvatelé českých zemí utvářeli o jiných krajích — jak ukazují například již starší antologie Zdeňky Tiché, Simony Binkové a Josefa Polišenského.⁶ Naopak Hana Ferencová se nedávno vydala obdobným směrem jako Josef Polišenský, Jaroslava Kašparová či Milena Lenderová a prozkoumala velké množství cestopisů, cestovních zpráv a deníků z pera anglických cestovatelů směřujících do českých zemí.⁷

Poněkud stranou pozornosti badatelů stojí svědectví o cestách z pera osob duchovního stavu. Snad poprvé téma otevřel Zdeněk Kalista svou výběrovou překladovou antologií zpráv misionářů z Nového světa,⁸ na niž v nedávné době do jisté míry navázal komplexní práci věnovanou jezuitské korespondenci Pavel Zavadil.⁹ V pramenech zanechaly ovšem stopy i cesty příslušníků jiných řádů, například cisterciáků¹⁰ nebo dominikánů.¹¹

Zajímavý a bádáním dosud nepovšimnutý pramen, na nějž chce upozornit tato stať, je anonymním textem vycházejícím právě z církevního prostředí, pravděpodobně z jezuitského řádu, který se věnuje oblasti Horní Lužice, v evropské cestopisné literatuře raného novověku většinou marginalizované. Jak upozornil Jaroslav Pánek, toto markrabství je v Münsterově kosmografii úplně opomenuto, byť českým zemím včetně Slezska je tu věnována pozornost značná,¹² a celkem pochopitelně není zmíněno třeba ani v Orteliově atlasu.¹³ Naopak poměrně velká pozornost se Horní i Dolní Lužici věnovala například v topografiích zaměřených na prostředí Svaté říše římské. Zajímavé je, že již v polovině 17. století, vzápětí po předání obou Lužic Sasku, byly

5 Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15.–17. století*, Praha 2005; Luďa KLUSÁKOVÁ — Laure TEULIERES (edd.), *Frontiers and Identities. Cities in Regions and Nations*, Pisa 2008, podobně Steven G. ELLIS — Luďa KLUSÁKOVÁ (edd.), *Imagining Frontiers, Contesting Identities*, Pisa 2007.

6 Zdeňka TICHÁ (ed.), *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14.–17. století*, Praha 1985; Simona BINKOVÁ — Josef POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Klub čtenářů 603, Praha 1989.

7 Hana FERENCOVÁ, *Čechy a Morava očima anglických cestovatelů 1570–1800*, Historie 14, Olomouc 2018.

8 Zdeněk KALISTA, *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů 17. a 18. věku ze zámořských krajů*, Praha 1947.

9 Pavel ZAVADIL (ed.), *Čeští jezuité objevují Nový svět. Dopisy a zprávy o plavbách, cestách a živobytí z Ameriky, Filipín a Marián (1657–1741)*, Praha 2015.

10 Pavel ZAHRADNÍK, *Cesta cisterciáckých opatů do Cîteaux roku 1765*, in: Aleš Zářický (ed.), *Historie 2006. Sborník prací z 12. celostátní studentské vědecké konference konané 7.–8. prosince 2006 v Ostravě*, Ostrava 2007, s. 70–83.

11 Viz recenze v tomto čísle HOPu na aktuální ediční počín Jakub ZOUHAR — Petr POLEHLA, *The Itinerarium Romanum of Ignatius Swieteczky O. P. A Critical Edition and Translation of a Travel Diary of 1777*, Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica XXXIII, Roma 2021.

12 J. PÁNEK, *Morava a Slezsko*.

13 Abrahamus ORTELIUS, *Theatrum orbis terrarum, Antverpiae, Aegid. Coppenium Diesth, 1570*. Lužic si ostatně nepovšimli ani Angličané cestující do střední Evropy, viz H. FERENCOVÁ, *Čechy a Morava*.

zařazeny do svazku zabývajícího se Saskem, Míšní a Durynskem.¹⁴ Pokud už ovšem někdo do Horní Lužice zavítal, své pozorovatele zaujala, v prvé řadě snad svým spletitým teritoriálním vývojem. Byla to historická země spjatá s Českou korunou, ale také náležející ke Svaté říši římské (blízko měla zejména k Braniborsku a Sasku), působily zde vlivy též ze sousedního Polska,¹⁵ což se projevovalo i v jejich vzdělanostních sítích.¹⁶ Byla to země etnicky pestrá — v raném novověku zde stále ještě převažovali Lužičtí Srbové, kteří ovšem byli všude konfrontováni s německým obyvatelstvem, převládajícím především ve městech —, a konečně také od poloviny 16. století zemi poznamenávala rozmanitost konfesí.¹⁷

Cestovních zpráv o Lužicích ovšem není mnoho — obraz Lužic v cestovním deníku Stanisława Poniatowského analyzovala Joanna Kodzik; zde je ovšem v duchu osvícenství řeč převážně o sociálních a hospodářských poměrech markrabství vnímaných spíše jako zaostalé.¹⁸ Obraz Lužických Srbů ve vybraných dílech 17. a 18. století, zejména v pracích Michaela a Abrahama Frencela a poté Christiana Knautheho, se stal předmětem magisterské práce Friedricha Pollacka, která vyšla tiskem a je tematicky nejbližší této stati. Pollack ale vycházel především z textů ve své době tištěných, nikoli rukopisných, a spíše z „domácí“, lužické produkce.¹⁹ V historiografické

-
- 14 Martin ZEILER — Matthaues MERIAN, *Topographia Superioris Saxoniae, Thuringiae, Misniae, Lusatae etc. Das ist Beschreibung der Vornemsten und Bekantesten Stätt und Platz in Churfürstenthum Sachsen, Thuringen, Meissen, Ober und Nider Lausnitz und einverleibten Landen, auch in andern zu dem Hochlöblichsten Sächsischen Craiße gehörigen Fürstentumen (außer Brandenburg und Pommeren) [...]*, Frankfurt am Main, Matthäus Merian, 1650.
- 15 V přehledu Lenka BOBKOVÁ — Luděk BŘEZINA — Jan ZDICHYNEC, *Horní a Dolní Lužice, Stručná historie států*, Praha 2008.
- 16 Srov. např. Klaus GARBER, *Aspekte gelehrter Kommunikation im schlesisch-lausitzischen Raum in der Frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Morphologie und Restitution mitteleuropäischer Überlieferungen*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen — Strukturen — Prozesse, Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte* 30, Leipzig — Stuttgart 2007, s. 243–255; Norbert KERSKEN, *Intellektuelle Raumbeziehungen der Oberlausitz in der frühen Neuzeit*, in: tamtéž, s. 256–288.
- 17 V přehledu, ovšem spíše na základě starší literatury nedávno Jens BULISCH, *Das Bistum Meißen in der Reformationszeit*, Leipzig 2017; Lars-Arne DANNENBERG, *Reformation auf dem Land. Der Oberlausitzer Adel und die lutherische Lehre*, in: Heinz-Dieter Heimann — Klaus Neitmann — Uwe Tresp (edd.), *Die Nieder- und Oberlausitz — Konturen einer Integrationslandschaft II: Frühe Neuzeit, Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte* 12, Berlin 2014, s. 55–90. Spíše na širší veřejnost cílí práce Lars-Arne DANNENBERG — Matthias DONATH, *Reformation in der Oberlausitz: unterwegs in der Region*, Leipzig 2016. Do větší hloubky a ve srovnávací perspektivě vstupuje sborník Susanne HOSE — Madlena MAHLING — Friedrich POLLACK (edd.), *Reformation und Ethnizität, Schriften des Sorbischen Instituts* 67, Bautzen 2019.
- 18 Joanna KODZIK, *Die Nieder- und Oberlausitz in den Augen eines reisenden Fürsten. Das Eigene und das Fremde im Tagebuch von Stanisław Poniatowski (1754–1833)*, in: H.-D. Heimann — K. Neitmann — U. Tresp (edd.), *Die Nieder- und Oberlausitz II*, s. 180–204.
- 19 Friedrich POLLACK, *Die Entdeckung des Fremden. Wahrnehmung und Darstellung der Lausitzer Sorben im gelehrten Schrifttum des 17. und 18. Jahrhunderts*, Kleine Reihe des Sorbischen Instituts 15, Bautzen 2012.

produkcí, počínaje městskými kronikami,²⁰ nacházíme skutečně diferencované obrazy Horní Lužice a jejích obyvatel, ovšem formované spíše „zevnitř“ regionu. K svědectvím zvnějšku patří zatím nevydaná cestovní zpráva Istvána Csulyaka Miskolciho z počátku 17. století²¹ a také text, jemuž se hodlám věnovat zde. Přitom se přímo nabízí hlubší srovnání obou textů — Miskolci byl kalvínského, „nás“ neznámý jezuita katolického vyznání; komparaci si ovšem vyhradím pro další výzkum.

* * *

Na rukopis 9350 Rakouské národní knihovny upozorňuje Karel Beránek ve svém soupisu vídeňských bohemik.²² V jednoduchém, ničím nápadném, nepochybně do datečně svázaném kodexu, kde není uvedena žádná poznámka naznačující jeho původ (lze však předpokládat, že pochází z nějaké zrušené jezuitské koleje) je různými rukama přepsáno několik textů věnujících se především náboženským záležitostem Českého království, spjatým zejména s řeholními řády (například piaristy a františkány). Beránek řadí rukopis do 16. století, po zběžné analýze písma a zejména obsahového zhodnocení je však nutné jej datovat spíše do druhé poloviny století sedmáctého — vyplývá to z popsaných poměrů, ale i z aktuálních časových údajů; jako *terminus post quem* se jeví rok 1669.

„Zpráva o stavu Lužice ve věci náboženství čili zpráva o putování do Lužice vybraná z deníku jakéhosi zvědavého jezuita, jak nepochybně vyplývá z udávání, jež se všude vyskytují“ zaujímá v kodexu necelé dvě desítky hustě popsaných folií.²³ Text začíná „in mediis rebus“, aniž by byly uvedeny důvody cesty. Náš cestovatel, řekněme mu jezuita, jako první navštívil severočeské panství Lipová, náležející hraběti Slavatovi. Již zde ale zaznamenává zvěsti o budyšínském děkanovi, který se měl s oblibou potulovat po venkovských krčmách, údajně nežil se svými kanovníky v pokoji a jen průměrně se staral o kapitulní chrám. Katolická kázání v Budyšíně s ohledem na lute-

20 Zabýval jsem se jimi několikrát, naposledy v souhrnu ve společné stati: Lenka BOBKOVÁ — Petr HRACHOVEC — Jan ZDICHYNEC, *Chronicles of The Towns of Upper Lusatia. Reflecting the Political and Cultural Identity of the Region?*, in: Dick E. H. de Boer — Luís Adão da Fonseca (edd.), *Historiography and the Shaping of Regional Identity in Europe. Regions in Clio's Looking Glass*, *Early European Research* 16, Tournhout 2020, s. 117–144.

21 *Diarium apodemum. Das Reisetagebuch von István Miskolci Csulyak (1575–1645)*, k němuž existuje především starší maďarská literatura a kterou zohledňuje např. Richard PRAŽÁK, *Cesty uherských humanistů reformovaného vyznání do českých zemí v předvečer třicetileté války*, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C* 31, 1982, č. 29, s. 131–142. Edici diária plánuje dr. Marta Vaculínová, jíž také děkuji za upozornění na tento pozoruhodný pramen.

22 Karel BERÁNEK, *Bohemika archivní povahy v rukopisném fondu rakouské Národní knihovny ve Vídni*, *Sborník archivních prací* 24, 1974, č. 1, s. 109–133.

23 V originálu *Informatio de Lusatiae in Puncto Religionis sive Relatio Peregrinationis Lusatiae extracta ex Diario cuiusdam Curiosi Jesuitae procul dubio ut e delationibus patet ubivis occurrentibus*, Österreichische Nationalbibliothek, Ms. Nr. 9350 (dále cituji jen *Informatio*), fol. 2r–19v. Latinský text pro účely této studie transliteruji, tj. přizpůsobuji jej klasické podobě latiny, bez zohlednění grafických odlišností bez obsahové relevance.

rány měla být spíše vlažná.²⁴ Všechny příjmy kapituly údajně spotřebuje děkan a další dva kanovníci, kteří jsou ovšem pro své stáří neschopni kněžské služby. Dále se náš zpravodaj doslechl, že byl po zeslém předchůdci odmítnut kandidát, kterého navrhoval císař prostřednictvím svých komisařů, a zvolen byl muž, jehož doporučovali lužičtí luteránští páni.

Jako by zpráva byla zaměřena především na denunciaci budyšínského děkana, o němž jezuita systematicky sbírá zprávy. Byl to nepochybně problematický děkan Martin Saudrius ze Sternfeldu (1600–1660), jenž stál v čele budyšínské kapituly, pověřené správou katolické menšiny v Lužicích po sekularizaci míšeňského biskupství; jmenovitě je uveden zhruba uprostřed jezuitovy zprávy.²⁵ Saudrius opakovaně došel pozornosti i českých královských úřadů a nakonec byl roku 1655 donucen k rezignaci.²⁶

Ačkoliv katolíci v Horní Lužici byli v nepochybné menšině, nebyli jednotní a vztahy mezi nimi rozhodně nebyly nijak harmonické. Tak se jezuita ve Šluknově od kněžny Ditrichštejnové dozvěděl, že děkan kamenický (*Kemnizensis*, snad tedy česko-kamenický) hovořil špatně o abatysi kláštera mariensternského — tj. kláštera cisterciáček, kterou by prý nejraději zavřel mezi čtyři stěny a potrestal ji dalšími přísnými tresty. Informaci si ovšem náš zpravodaj nemohl ověřit na vlastní uši.

Vzápětí je však řeč již o jezuitově cestě: navštívil nejdříve Žitavu, půvabné město patřící mezi šest hlavních měst Lužic (Šestiměstí), které má asi dva tisíce měšťanů (ve skutečnosti byl počet obyvatel města patrně nejméně dvojnásobný).²⁷ Nežijí tu žádní katolíci, kromě několika potulných řemeslníků. Jezuita zmiňuje dva místní chrámy: sv. Jana a dále kostel, méně významný a nedávno opravený, kde se v neděli scházejí jinověrci, exulanti z Čech a Slezska.²⁸ Jezuita si dokonce vyslechl kázání, v němž nezaznělo nic proti „římanům“, byť by pastor k tomu měl příležitost v souvislosti s evangeliem o dobrém pastýři. Všiml si ale i poměrů v nedaleké vsi Gersdorf, rozdělené mezi katolíky a luterány.

Z Žitavy se náš zpravodaj vydal do St. Marienthalu, kde se nachází klášter řeholnic cisterciáckého řádu. Píše, že v klášteře působí dva otcové tohoto řádu z dolnolužické Neuzelle, ovšem jednoho z nich, probošta, den před jezuitovým příchodem pohřbili,

24 „Conciones Catholicas Budissinae respectu Lutheranorum esse frigidas.“ Tamtéž, fol. 2v.

25 K církevním poměrům Horní Lužice a instituci apoštolské administratury srov. Jan ZDICHYNEC, *Budyšínská administratura a její vztahy k Čechám*, in: Lenka Bobková — Jana Konvičná (edd.), *Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách českého státu IV*, Praha 2009, s. 145–162.

26 Srov. Fritz GÜNTHER, *Das Bistum Meißen*, I Teil, Maschinenschriftliches Manuskript, Leutersdorf, o. J., Aus dem Nachlaß des Verfassers erworben am 13. 07. 99, uložen ve Christian Weise Bibliothek Zittau, s. 37.

27 K dispozici jsou odhady K. Blaschkeho, srov. Karlheinz BLASCHKE, *Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution*, Weimar 1967, jež by ovšem bylo třeba prověřit dílčími sondami. Ve Zhořelci v téže době se uvažuje až o 10 000 obyvatel, v Lubáni o 6 000. Údaje pocházejí mimo jiné z počtů narozených a zemřelých v městských kronikách.

28 „[...] in quo profugi ex Bohemia, et Silesia heretodoxi conveniunt diebus Dominicis,“ *Informatio*, fol. 2v.

neboť zemřel na vodnatelnost. Klášter je prý stavba velmi bídná, zbudovaná pouze ze dřeva spojeného slámou, a to ačkoliv má významné příjmy a velkolepé majetky. Žije tu dvaadvacet jeptišek, k samotné abatysi ovšem jezuita vpuštěn nebyl.²⁹ Z řady vesnic podléhajících klášteru zůstaly pro nedbalost vrchnosti pouze tři věrné katolictví. I v klášterním městečku Ostritz žije asi čtvrtina luteránů, což zhruba opět odpovídá stavu historického poznání.³⁰ Marienthalská abatysťe je prý bázlivá a snadno si nechá líbit příkoří od kacírských stavů Horní Lužice. „Praefectus Monasterij“, tj. klášterní fojt, je podle jezuity zuřivý kacír, který sice má podle starého zvyku přísahat věrnost abatysi, ale odmítl tak učinit. Zpráva zmiňuje dokonce konfesní napětí v Ostritz, jež způsobil kurfiřtský dekret o udělování svátostí evangelíkům; to by umožňovalo datovat analyzovanou zprávu do šedesátých let 17. století.³¹ Jezuita si proto promluvil s ostritzským farářem a dal mu najevo, jak těžce Jeho císařské Veličenstvo nese to, že druhá cisterciácká abatysťe Horní Lužice z Mariensternu vyhlásila kurfiřtský edikt o svobodě evangelíků ve svém městečku Wittichenau. Jezuita vyzval faráře, aby vytkl marienthalské abatysi malou horlivost v náboženských záležitostech — věc měla být dále předložena pražské konzistoři (Ostritz totiž tehdy spadalo vzhledem k historickému vývoji pod pražskou arcidiecezi).³² Pisatel dále vybídl abatysi, aby se při správě svého panství více odvolávala na ustanovení tzv. tradičního recesu, tj. úmluv o předání Lužic Sasku z roku 1635, jež dávaly základní garance postavení katolíků. Jezuita shledává poměry na marienthalském panství neuspokojivými, hovoří o malé horlivosti duchovních při péči o svěřené duše. Kláštery se prý příliš starají o světské statky, což je důvodem, že katolická víra v Lužicích se úplně rozpadá. Jezuita si všiml i sporů v městečku ohledně vaření piva, pozitivně ovšem kvitoval, že tamní luteráni své syny posílají do katolické školy. Tamní kacíři pak dále neradi vidí, že lužičtí katolíci se pro radu obracejí do Drážďan na císařského vyslance a jeho kaplana. To rozmlouval marienthalské abatysi především její klášterní fojt — jezuita řekl marienthalskému zpovědníkovi (protože s abatysi přímo mluvit nemohl), že mariensternský kancléř byl několikrát přátelsky přijat v Drážďanech „od nás“ — to by snad naznačovalo, že je pisatel zprávy jedním z jezuitů působících v Drážďanech ve druhé polovině 17. století.³³

Z Ostritz jezuita vyrazil ještě do obce Jauernick, ležící na „převysoké hoře“. Zde působí katolický farář, který má kromě tří katolíků, již žijí na faře, v dosti rozsáhlé

29 Situace by odpovídala St. Marienthalu před barokní přestavbou započatou po požáru roku 1683, viz např. Jan ZDICHYNEC, *Der Weg des Klosters St. Marienthal durch die Wirren der Jahrhunderte der Reformen und Reformationen*, in: Michael Schlitt (ed.), *Die Zisterzienserinnenabtei Klosterstift St. Marienthal. Geschichte — Kultur — Impulse*, Görlitz — Zittau 2021, s. 22–30.

30 Jan ZDICHYNEC, „*Vim vi pellere licet ...?*“ *Vývoj konfesních poměrů na farnostech hornolužických ženských klášterů v průběhu 17. století*, in: Ivana Čornejová — Hedvika Kuchařová — Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007*, Praha 2008, s. 351–391.

31 Tamtéž.

32 *Informatio*, fol. 3r–v.

33 Srov. Siegfried SEIFERT, *Niedergang und Wiederaufstieg der Katholischen Kirche in Sachsen 1517–1773*, Studien zur katholischen Bistums- und Klostersgeschichte, Leipzig 1964.

obci pouze dvě věrné ovečky.³⁴ Stojí tu překrásný kostel sv. Václava, kde se uchovává paže sv. Václava, kterou pisatel zprávy políbil. Dokonce tu byla k vidění uschlá paže chlapce, který udeřil svou matku, zemřel, byl pohřben, ale ruka trčela ze země, zatímco zbytek těla se rozložil. Zajímavá je poznámka, že sami kacíři z obce přicházejí na katolická kázání, ale nikdo se k „pravé víře“ neobrací. Necháávají své děti křtít a mrtvé pohřbívat katolickým knězem, jemuž také odvádějí desátky; ten musí proslavit kázání nad zesnulými heretiky. Jezuita si od jauernického faráře vyslechl, jakými úskoky hornolužický sněm utiskuje katolíky, a opustil jej, opatřiv jej dobrými radami.³⁵ Dále se zamýšlí nad tím, jak postupovat ve vsi, mimo jiné i vůči zhořeleckým měšťanům, kteří jako luteráni Jauernick také ohrožují. Zmiňuje spory, které se vedou ohledně příjmů kostela, a pak přechází k popisu města Zhořelec, opět především se zřetelem k náboženským poměrům. Například zdůrazňuje, že zhořelecká městská rada povoluje jauernickému faráři, aby zaopatřil svátostmi umírající z nečetných katolíků ve městě. Zmiňuje dokonce i slavný zhořelecký Boží hrob, pozůstatek katolických dob, stále využívaný luterány. Jezuita poté zajel do Slezska. Setkal se s mnoha šlechtici, kteří pobývají ve vsích, na hradech, v městečkách a městech, zůstávají doma a zabývají se jen hrami a popíjením, přičemž ve skupinkách táhnou od statku ke statku a pobývají tam, dokud všechno nevyjedí.

Jezuita si opět všímá především náboženské situace a někdy zmiňuje i vlastní zážitky. Tak v Greiffenbergu (tj. dnešním Gryfowě) sestoupil z koně,³⁶ aby navštívil stavbu nového luteránského kostela — je to stavba velká, která snadno může pojmut pět tisíc lidí, přičemž kazatele mohou vidět všichni, kdo jsou v chrámě přítomni. Vystaveny tu jsou také dvě tribuny (v originálu „chorí“). Náš zpravodaj se dozvěděl, odkud byl přivezen stavební materiál (a poznamenává, že cena za dřevo ještě nebyla splacena). Aby nepoznali, že je katolík, pochválil rozvržení této stavby, dal řemeslníkům spropitné, a dokonce vhodil do schránky almužnu. Zmiňuje i nápisy v kostelích či německé písně, které v regionu kolovaly a zdůrazňovaly vzdorovitost luteránů vůči císaři.

Dále navštívil Lubáň, město zcela luteránské,³⁷ kde se nicméně nachází klášter řeholnic, jež se nazývají kajícnicemi svaté Máří Magdaleny.³⁸ Žilo jich tam tehdy tři-náct; vlastnily pouze čtyři vesnice, jejichž správu vykonává kacířský hejtman. Jezuita chtěl pozdravit jejich představenou, převorku, pozdravit ji jménem císařského vyslance a dotázat se, zda by mohl něco k jejich prospěchu projednat ve Vídni či Drážďanech, nebylo mu však dovoleno ji navštívit. Jeptišky prý pochybovaly, že by mohl

34 „Est hic Catholicus Parochus, qui praeter tres domi suae Catholicos, binas solum oviculas fideles habet in pago sat magno.“ *Informatio*, fol. 5r.

35 Jezuitovy poznámky opět dobře odpovídají tomu, jak poměry ve farnosti líčí dosavadní bádání, srov. Thomas MARUCK — Heiner MITSCHKE — Erich SAHM, *Verweile Wanderer, Jauernick Buschbach. Ein Streifzug durch Geschichte und Gegenwart Kultur und Kuriositäten eines liebenswerten Ortes*, Görlitz 1992.

36 *Informatio*, fol. 6v.

37 O městě tamtéž, fol. 8r–8v.

38 K němu viz Jan ZDICHYNEC, *Lubáň: Sedm staletí lubáňských magdalenitek I–II*, Česko-lužický věstník 30, 2020, č. 3, s. 36–38, č. 4, s. 52–54.

vyslanec něčeho dosáhnout. Magdalenitky podléhají budyšínskému děkanovi, který jim za kaplana ustanovuje člověka velmi prostého a nevzdělaného („homine[m] simplicissimum et rudem“), jenž se pro svou neučenost neodvažuje jednat s luterány. Magdalenitky dokonce povolují, aby byli do jejich chrámu přijímáni kacířští měšťané (v Lubáni skutečně fungovalo až do poloviny 18. století církevní simultaneum), samy pak jsou uzavřeny v chóru.

Jezuita si povzdechne, že budyšínský děkan by měl „štěkat“ na vlky napadající stádo, ale katoličtí duchovní jsou — jak praví Izajáš — psi němí, kteří štěkat nemohou, a tak katolickou věc ničí hereze. Pozoruhodná je též poznámka, že jezuita ve městě nesehnal koně ani vůz a povoz mu neposkytli ani v klášteře, takže za velkého horka musel ujít pěšky dvě míle. Cestoval pak až do města Priebus v Dolní Lužici. Poznává, že kostel je tu velice zanedbaný a plný nečistoty, menší vchod do kostela je ve dne v noci otevřený, takže dovnitř mohou volně přicházet obyvatelé města, poutníci, ale také zvířata. Jezuita zajistil bránu kamenem, aby se dovnitř nemohli dostat alespoň vepři. A opět si posteskuje, že by do poměrů v Priebusu měli více zasahovat jezuitští otcové ze zaháňské koleje. Navštívil i okolí Chotěbuzi, jež ho také zaujala.³⁹ V okolí mu venkované ukazovali dlouhou řadu mohyl vystupujících z roviny, které podle nich ukrývaly pohanské urny plné popela mrtvých. Cestovatel navrhl venkovánům, aby kopali v jedné mohyle; skutečně tam našli urnu plnou spálených lidských kostí, mezi nimiž objevili i zlomek nejčistšího kovu, o němž se domnívali, že je to korintský peníz. V dalších urnách objevili neporušený prsten. Jezuita tu odkazuje na Pliniovy *Přírodní historie* a Tacitovy zmínky o spalování mrtvých u pohanů. Jezuita se zde však nevěnoval jen „archeologii“, ale pokusil se, nepříliš úspěšně, i o disputaci s luteránským superintendantem.

Nelze zde uvést všechny zajímavé podrobnosti z náboženského života Lužic, které jezuita zachytil. Všiml si také poměrů v jednotlivých kostelech, jejich stavby a náboženských zvyklostí, fungování místních škol. Zastavme se s ním ještě v dalším klášteře cisterciáček, v St. Mariensternu, a v Budyšíně, centru hornolužických katolíků a sídla zmiňovaného děkana.

V souvislosti s městečkem Wittichenau na mariensternském panství jezuita podotýká, že zde kněží na konci zpívané mše pějí hymnus *Te Deum laudamus*, jako by triumfovali nad poraženými nepřáteli, což nepochybně provokuje luterány. V St. Mariensternu žije třiadacet sester; klášteru podléhá dvaapadesát vesnic, konfesně smíšené městečko Wittichenau a luteránský Bernstadt auf dem Eigen, dále čtrnáct mlýnů, šest dvorů, četné rybníky a lesy, z nichž se prodává dřevo. Podrobně popisuje i peněžní odvody klášteru. Zmiňuje ale i například zajímavý zvyk abatyše, která odnedávna nutí na Nový rok své poddané mužského i ženského pohlaví, aby přišli do kláštera, a vybírá si z nich dle libosti sluhy a služebné, přičemž je nechává sloužit za poloviční odměnu, než je obvyklé.⁴⁰ Při této cestě v zimě mnozí zahynou mrazem, buď protože zbloudí z cesty, nebo protože jsou špatně oblečení. Navíc je ohrožena počestnost dívek, které musí spát po krčmách společně s muži. Mariensternská abatyše prý jedná s poddanými nevlídně a tvrdě, navíc se o ní jezuita dozvěděl, že minulého

³⁹ *Informatio*, fol. 10v.

⁴⁰ Tamtéž, fol. 13r.

roku pobývala celých jedenáct týdnů mimo klášter, totiž v Čechách. Má jí být pětatřicet let a říká se o ní, že byla půvabná — jedná se nepochybně o tehdejší představenou Kateřinu Benadu (1664–1697). Jejím hejtmanem je „zuřivý kacír“, pán z Ponickau. Ani k této abatysi nebyl náš cestovatel vpuštěn, vymluvila se prý na nemoc. I zde se zmiňují různá jednání kláštera s císařským dvorem.

Nakonec se jezuita věnuje poměrům v Budyšíně. Působí tu jen čtyři kanovníci v čele s děkanem Petrem Františkem Longinem (1613–1675), dva z nich jsou ale vážně nemocní. Informoval se o nich již v St. Mariensternu — současný děkan prý vůbec nekáže, je to opilec a člověk svárlivý. Protože podléhá přímo Římu, nemá respekt před nikým. Katolíci se i tady „navzájem koušou a rvou ku posměchu heretiků“ — katolické věci v Lužicích se jeví jako bez hlavy.⁴¹

Uzavřeme popisem budyšínského kapitulního kostela z pera jezuitova. Chrám sv. Petra je rozdělen na dvě části — chór drží katolíci, loď kacíři. Obě bojující části jsou odděleny mříží. Menší, katolickou část kostela, méně půvabnou, spravuje kapitulní děkan. Střecha nad ní je pokryta starými taškami a do této části chrámu nezřídka zatéká, takže se mezi budyšínskými luteránskými měšťany říká, že kanovníci v kostele chovají ryby.⁴² V každém případě je tím ohrožena klenba kostela, takže se katolíci obávají, že se na ně jednou sesype. Naopak luteránská část je udržována mnohem lépe. Jezuita se dozvěděl o neustálých sporech mezi katolíky a luterány o udržování kostela. Také v Budyšíně bylo postavení katolíků neveselé: žijí tu pouze tři katoličtí měšťané, přičemž před nemnoha lety byla katolická skoro polovina města. Na vině jsou podle našeho zpravodaje budyšínská děkanové, kteří veřejně kritizují římskou víru. Všichni úředníci kapituly jsou kacíři. Jezuita se v den Páně zúčastnil všech bohoslužeb, které slavili katolíci i luteráni v různých časech v chrámě — ten byl, stejně jako v Lubáni, užíván oběma konfesemi simultánně.⁴³ O páté hodině slavil katolický kněz bohoslužbu, které se zúčastnil jeden kanovník, jeden kaplan a pět nebo šest světských osob. Po bohoslužbě jezuita pozdravil jednoho z kněží a žádal o eucharistii — dostal ji v sakristii, kde ji kněz vyňal z prosté skříňky, bez patény či ciboria.⁴⁴ Na oltáři hořela jediná svíce ze žlutého vosku, před Nejsvětější svátostí však lampa

41 „Mordent se inuicem Catholici & lacerant ad risum & gaudium Haereticorum. Res Catholica uno verbo in Marchionatu Lusatie Acephala mihi uidetur.“ Tamtéž, fol. 17r–v.

42 „Templum Capitulare Budissinae bifariam diuisum est: Chorum Catholici; Nauim templi Haeretici tenent. Crates lignae pugnantes partes diuidunt. Partem Templi Catholicam seruat decan[us] min[us] decoram. Tectu[m] illius uetustis scandulis sartum per quod pluviosa ita copiose supra Templi fornices illabitur [...]. Volat inter Budissinenses ciues haereticos prouerbium Canonicos piscium suorum viuaria supra templi fornices asseruare.“ Tamtéž, fol. 17v.

43 Srov. Richard VÖTIG, *Die simultankirchlichen Beziehungen zwischen Katholiken und Protestanten zu St. Peter in Bautzen, Inaugural-Dissertation*, Borna — Leipzig 1911.

44 „Interfui die dominico toti deuotini, qua Catholici & Lutherani diuersis horis in eodem Capitulari Templo habuerunt. Hora quinta Sacerdos catholic[us] fecit sacrum cui interfuit un[us] Canonicus & Capellanus, & quinque uel sex personae saeculares. Finito sacro reconciliaui me uni eorum, & petii Communionem, quem sacerdos in sacristia mihi prae-buit ex simplici Armario extractum nulla patena uel Ciborio supposito, sed tenendo illa super palla, & quidem inuersa.“ *Informatio*, fol. 18v.

zapálena nebyla. Jezuita si poté odříkal šest či sedm otčenášů a zdrávasů a pak už mu kněz zašeptal do ucha, aby opustil sakristii, protože je čas ji zavřít. Vyšel tedy do chóru, kde doufal, že bude moci pokračovat ve své zbožnosti, ale ani tam nemohl setrvat. Bylo mu nařízeno odsud odejít a kněz za ním zamkl. Jezuita tedy musel dokončit své modlitby v luteránské části kostela. Po šesté hodině poté zahájili své pobožnosti luteráni. Dvakrát se zpívalo Kyrrie a Gloria, zazněly varhany a další hudební nástroje. Pastor kázal téměř hodinu a na závěr se modlil za císaře a kurfiřta. Svátost přijalo tři sta zbožných luteránů a celá bohoslužba trvala takřka dvě a půl hodiny. A když protestanti opustili kostel, začali katolíci se zpívanou mší... Zpíval ji sám děkan, ovšem hudba byla s ohledem na luterány „ubohá“, zpěv i varhany slabé. Jeho kázání trvalo necelou půlhodinu, a navíc se ukázalo, že neovládá dobře německý jazyk. A na závěr jedna poznámka k atmosféře v Lužicích — přátelé našeho cestovatele varovali, aby se nedal poznat kanovníkům jako jezuita, protože by se mohlo stát, že jej sami udají kacírům, že zkoumá stav katolické věci v Horní Lužici.

* * *

Dosud neznámý jezuita procestoval někdy v šedesátých letech 17. století Horní Lužici a sousední část Slezska a Lužice Dolní nepochybně jako pověřenec katolického císařského vyslance u drážďanského dvora. Motivace jeho cesty byla náboženská a politická. Zanechal tak pozoruhodné poznámky o způsobech vyjednávání mezi katolíky v regionu a drážďanským či vídeňským dvorem, jakož i o komunikačních sítích v regionu. Zajímavé je, že hornolužičtí katolíci se stavěli vůči návrhům pomoci zvnějšku velmi opatrně. Pisatel však zanechal i pozoruhodné podrobnosti například o fungování klášterních panství, stavu jednotlivých kostelů či realizaci církevního simultanea v každodenní praxi. Jaksi mimo program se pokusil i o vykopávky pohanských uren v Dolní Lužici. Poněkud chaoticky uspořádaná zpráva by si zasloužila hlubší analýzu a porovnání zde představených reálií s poměry známými z jiných pramenů. Zdá se však, že svědectví našeho jezuita, byť podané jednoznačně z katolické perspektivy, je dosti věrohodné.

RÉSUMÉ:

Manuscript No. 9350 of the Austrian National Library, which had probably been bound together from various sources, contains several texts on some minor 17th-century religious problems, especially problems related to regular religious communities and the Kingdom of Bohemia. The manuscript opens with nearly two dozen densely lettered Latin folios, captioned as a “Report on the state of religion in Lusatia extracted from the diary of an inquisitive Jesuit”. Although it has not yet been possible to identify the name of the author of the text or its original, if any, the report offers remarkably vivid insights into the religious and ecclesiastical situation in Upper Lusatia, where from the mid-16th century onwards at least two denominations, Catholic and Lutheran, lived together in a relationship that was, in keeping with the spirit of the times, one of forced coexistence rather than tolerance. The “inquisitive Jesuit” drew mainly on his own experience: he set out from Lipová in northern Bohemia; visited various places, including Lutheran Zittau, some Silesian towns; and described in detail the estate of St. Marienthal Abbey, a Cistercian nunnery, with its town of Ostritz; he also noted the situation in Bautzen, especially the shared church of St. Peter; and also the

situation on the estate of St. Marienstern Abbey, another Cistercian nunnery. In his narrative, he criticised Lutherans as “heretics”. The report provides an additional interesting external view of the situation in the Margraviate of Upper Lusatia, and is all the more valuable as similar reports only started appearing in greater numbers in the 18th century.

PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D., působí v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. K jeho badatelským prioritám patří zejména náboženské, církevní a kulturní dějiny země Koruny české v raném novověku, v posledních letech s důrazem na historiografické spisy (jan.zdichynec@ff.cuni.cz).